

Янги саодат

Миллий роман

Уқуб таҳсили илм айла, маориф шарбатин ютгил,
Тилингни жаҳлдан қутқор, ғами миллат била ўтгил.

Ихтор

Бизим Туркистонда мусулмон эру хотунларимизни йигирма ёшдан юқорида бўлуб ўқуғонларини аксари эмас, балки ҳаммалари деярлик эски мактабларда эски имло ва усулда хат ва саводлари чиққан учун ҳозирги матбуотда янги усул, янги имло била ёзилуб босилуб чиқуб турган мактаб китобларига, жариди ва рисоаларга тездан тушуна қолуб ўқий олмаганлари ҳар биримизга равшандур. Бу рисола эса мактабга махсус ўлмай, балки қора халқимизни эру хотунлари орасида ўқулуб турган «Жамшид», «Зарқум», «Алдаркўса», «Баёз», «Далли Мухтор», «Гуландом», «Афанди» каби бутун хурофот ва ахлоқни бузадирган асоссиз китоблар ўрнига истифодалик бир қироат рисоласи бўлурмикин, деган хаёл била ёзилган учун аларни ўқуб тушунмоқларига шояд осон бўлур эди, деб бутун эски имло ва эски усулда тартиб берилди ҳамда соддароқ ёзилди. Баъзи янги матбуот ошнолари бўлғон фикрдош, миллатдош соҳиб ал-таҳрир ва ал-қалам қориинларимиздан бу рисоламни имло ва таҳриридаги келишмаган бир хил жойларин айбга санамай, тараҳхум узасидан афу қилмоқ баробарида лутф-шафқат узасидан хусусий мактуб ила огоҳ қилмоқларин ўтинаман. Чунки бу рисола иккинчи табъиларида ёхуд қўлимда ёзилуб турган ва ёзилган рисоаларимни нуқссиз ўлмоғига шояд сабаб ўлур эдилар (Ал инсону муштақан мин ая нисён).

ОЛИМЖОННИНГ ОТАСИ

Олимжоннинг отаси Ғози номлик бир савдогарнинг

ادوقرب پتھریل بلا ساروشه شریکین لیکل

تنگینی جلدن قنار غمیت بیلر اولک لیل

بکنی سعادت

ملی رومان

جل ۱ ۱۹

۱۳۲۳ هجری

نخبر مارت

کیروب اور گانا قوبوق کیمیا نیر نغزینک

تغیله قنار غمیت بیلر اولک لیل

طبع مستوق

خری حیره حکیم زاده نیر نغزینک مارا کیمیا نیر نغزینک

صاحب نه عالم

ایکی عالمه گراولر ایساک مسعوده

قسم و الله که اینک من حشره و اینک

«Янгя саодат» романининг титул varaғи.

ёлғизгина ўгли бўлуб, ўн олти ёшида Марям исмли оқила бир қизга уйланмиш эди.

Ҳозир бўлган киши бўлганликдан, ўгли Абдулқаҳҳорни ҳам дунё ва охираатнинг саодат ва чин турмушлари учун энг биринчи даражада фарзу айни ўлган илм, маърифатдан маҳрум қолдирган эди. Мана, оз вақт орасида дунёнинг ҳар бир заҳарлик машаққатларини бутун ўзига оллуб, топган пул, мол-мулк, ашёларини бир боргина ўзи роҳатини кўрмай жоҳил Абдулқаҳҳорга қўйиб, икки газлик қора тупроқ бағрига ўзи 10 ёлғиз жой бўлуб, бир ёдгорсиз, дунёдан беному нишон кетди. Йигирма беш ёшга тўлган илмсиз Абдулқаҳҳорда ҳамон ота наслдан, она батнидан келган жаҳолатни занги кудуратлари маърифат нури билан тозаланмаганга, оқила Марямнинг қимматлик насиҳатлари таъсир қилмай, тириклик дунёсини ой ва хуршиди бўлган олти ёшлик Олимжон била уч ёшлик Хадича исмли икки маъсумаларини ҳурмат қилмай, оталик шафқат ва мурувват ришталарини бутун кесуб, кеча ва кундуз сафоҳат ва қабоҳатларга қадам қўя бошлаган эди. 20

Мана, арода кўп ўтмади. Тамоми қўлида бўлган пул, мол-мулк, ашёларни, жон била молни энг офати бўлган ичқулик, қимор каби йўлларга барбод қилуб, ҳовлини ҳам сотуб битирмоққа тиралуб қолган эди. 20

Бечора, бахтсиз Марям била икки маъсумани бағрида асраб турган ўшал бир парчагина ватанни ҳам сотмоққа ва ул мазлумаларни ҳам кўчаларда кўз қонларини томдируб, эшикларда сарсон қилмоққа юраги «баҳодир» золим Абдулқаҳҳор Рувзон исмли кампир онасининг бир оз ҳақи борлигидан чорасиз қолуб уйда 30 бор рўзғор асбобларини сотуб, ҳовли устидан пуллар оллуб аларни ҳам барбод беруб, охир ётадурган жойи гўлох бўлуб, қорнига ейдурган овқат учун топадурган ақчаси қиморбозлардан чўтал бўлуб қолган эди.

МАРЯМНИНГ ҲОЛИ

Олти-етти сана орасидаги фақирлик ҳужумидан ёғилган зулм-жафонинг ўқларига кўкрагин тутуб

Олимжонни ўн ёш, Хадичани етти ёшга на азоб-кул-фатлар била тарбиялаб еткурган бахтсиз Марямнинг бу қадар сабр-тоқат ва бардошига бир сабаб бордур десак, эски мактабларда ўқиган бўлса ҳам ақлу фикрининг камола етганлигидан ёки тарбия қилуб турган ҳар икки маъсумаларин ҳам ўқутуб алар ордурган илм-маърифат орқасида йўқолган давлатига етушмоқлик ҳавасидангина иборат эди.

- 10 Оқила Марямнинг бу қадар сабрли ва оқиллиги-га ҳаваскор бўлган бир хил бойлар ўзларига таклиф ва даъват этсалар ҳам, бояги деган давлатга зўр умидлар боғлаганданми ёки ўн тўрт санадан бери етима қолуб қайнонаси Рузвоннинг шафқатлик тарбия ва сўзларига кўнгли боғлануб қолганданми, надан ўлса ҳам жоҳил Абдулқаҳҳорнинг ғамида қадди букулмиш Рузвонни ёлғиз ташлаб кетмоққа жаноби ҳақдан шарм қилуб, иккинчи тарафдан, кўз қонлари била тарбия қилуб катта қилган маъсумаларин иккинчи яна бир
- 20 Абдулқаҳҳор каби золимга учраб қолуридан юраги титраб ва ҳам илмдан маҳрум қолдурмоққа иффату ғайрати асло қабул қилмас эди. Бир оз қўлида қолган бисотларини ҳам маишат учун сотуб битирган Марям умид ва таваккални жаноби ҳақнинг риштаи раҳмати-га боғлаб, қаноатга бўйинсунуб, ҳукми ва иродасига илм таъсири била рози бўлган бахтсиз Марям бир йўла бечораликни ўзига олуб, маҳалла атрофидаги, эшикларда хизмат қилуб, танининг куч ва қувватини сарф қилуб, ҳар икки маъсума ва Рузвон онасини кунлик маишат вазифаларин топуб еткуруб, тарбия қилмоқда
- 30 эди.

Баъзи вақтларда кўчага ўйнаб чиқуб кетган маъсумаларини йиртиқ-ямоқларин харобгина фалослар устида ёлғуз тикуб, ямаб ўлтирганда, фикру хаёли бутун таралуб, аввалги маишат ва роҳатлари назаридан ўта бошлаб ҳамда юз-кўзларин силаб, ўпуб, жоним қизим, деб тарбия қилган ота-онаси ёдига тушуб, тиззаси устидаги ямоққа эзилуб кетган жигаридан қон тирқираб чиқуб тўкилуб, ялтираб турган ҳасратлари кўзёшлари бирдан юракларини сакратуб, боши айла-

нуб, чок йўлини қоронғулиқ босуб, қўли қалтираб, игнаси тушуб, беш-ўн минут ўзидан кетуб, беҳуд бўлуб қоладиган вақтлари ҳам тез-тез воқе бўлмай турмас эди. Бу ҳоллар воқе бўлганда, ўзиға келган Марям фақирона, ғарибона қонли кўзларин осмонга қилуб, деворга орқасин суяб, икки қўлин ёниға узатуб ташлаб, қаттиқ бир маъюслик била ғамлик кўкрагин тўлдируб кўтаруб: «Оҳ, фалаки золим, ота-онамдан ойируб етим қилдинг, давлатдан айируб, эшикларда мундоғ хор қилдинг, маъсума гўдакларимни иқболиға ота-сини мунча золим, раҳмсиз қилдинг. Оқибати мени давлатхонамдан баҳраманд бўлуб юрганлар эшигида хизматкор, чўри қилдинг, янги тўн, иссиғ нон берган кишиларимдан эски тўн, қаттиқ нонларни қасос қайтардинг. Ё раббим, санга мани ўзимдангина бир хатолик ўтгандир. Оҳ, чорасиз қолдим, бекас, меҳрибонсиз қолдим, ота-онам бўлсалар эди, мундоғ қора кунларга қолмас эдим. Ё раббим, ўзинг тараҳҳум эгаси, ўзинг мушфиқ, ман бир муштипар, шикаста, қанот-қуйруғим синган ё ар раҳим-ал роҳимин мандек заиф, ожиз бандаларингга ҳам кўпни қаторида бир оз раҳминг келсачи? Ё раббим, бир оз марҳамат қил. Тирик етим бўлган увол гўдакларимга шафқат қил. Ҳеч сабр-тоқатим қолмади энди»,— деб йиғлаб-йиғлаб бир оз юракларин бўшатуб, яна ўз вазифасига давом қилур эрди. 10

Баъзи вақтлар хизмат қилуб юрган жойларидан бир хил таънали сўзлар эшитуб келуб, бир дарди юз бўлуб, маъсумаларин кўчага чиқаруб юборуб, аввалги одатича хилват қилуб, яна оҳ-фиғонга киришуб, жаноби ҳақға ёлборуб йиғлаб, кўз ёшин давом тўкар эди. 20

Бечора Марям онасини ҳар сафаргидек эшикдан келганда, очиқ юзлар ва ширин сўзлар била пешоналарин силаб, меҳрибончиликлар кўрсатув одатларин бу ҳолда кўрмай, балки они ўрниға кўзларин ёшлик, рангини заъфарон каби сезган зийрак Олимжон ўйнаб турган жойидан ҳоли паришон бўлуб, оҳиста, Хадичага билдирмайгина кируб, бахтсиз Марямни эшик ёнидан пойлаб туруб эди. 30

Бу тарафда Олимжондан хабарсиз Марям мунғгуз-

мунггуз овозини чиқаруб, дардли ёшлари томуб турган кўзларин артуб, йиғлаб турганларин эшитган раҳм кўнгулли Олимжон чидамсиз бир изтироблик ҳолларга тушуб, югуруб кируб, парвонадек бахтсиз Марям кучоғига ўзин уруб, бўйинларига сорилуб, мунглиқ довушлар чиқаруб, онасига қўшилуб йиғлаб, барг устидаги шабнам каби Марямни юзидаги томчилаб турган ҳасратлик ёшларини кичиккина қўллари била артуб, ёли-нубгина: «Онажон, нима учун йиғлайсиз? Айтинг, нима қилди? Онажон, кўзингиздан мунча кўп-кўп ёш оқади? Жон онажон, мандан яшурманг. Айтинг, дейман. Нега йиғлайсиз? Ё ёмон, қиморбоз отамни соғиндингизми? Ўзингиз отанг керакмас, ман сизларни яхши кўраман, демадингизми? Тағин нимага ўшал ёмон отамни соғинуб йиғлайсиз? Келинг, айтинг, онажон. Ман хафа бўламан. Жуда соғинган бўлсангиз, катта бўлганимда, ўзим боруб топуб келаман. Қўйинг энди, кўп йиғламанг»,— деб сорулуб ёлборур эрди.

Ўзи учун мунчалик куюб, ачинуб, йиғлаб, шафқат кўргузуб турган ғамлик кучоғидаги Олимжонни мўлтураб турган кўзларига боқуб, ота зулмидан тирик етимлик била қисилган бўйинларидан кучоқлаб, юзига томуб турган ғурбатли ёшларин артуб, ўпуб, эндигина ўзи ва Олимжонни юпатуб турганда, иккинчи тарафдан, Олимжонни йўқ бўлуб қолганидан сезуб, уйга югуруб кирган мушфиқа Хадича мунглуғ Марям била бечора Олимжонни бу қонли кўзларин мусибатда кўрганга ошиқич кучоқлаб, бор довуши билан қичқируб йиғлаб юборуб, Марямнинг юз, кўз, оғизларидан ўпуб 30 ёлборуб: «Аяжон, нимага йиғлайсиз? Айтинг, аяжон, бир жойингиз оғридими? Айтинг, аяжон. Раҳмсиз отам ўлсун. Ёмон отам ўлсун. (Ҳамон ялиноуб, қучоқлаб.) Йиғлама, дейман, ая. Кофир отамга йиғлайсанми? Жухуд отамни келмади, деб йиғлайсанми? Аяжон, йиғламанг. Худоё, отам ўлсун, сизни шундоғ қақшатуб қўйса. Йиғлама, аяжон. Ман хафа бўламан, бас қилинг энди ё биз хафа бўлсак, майлигами? Ёмон отам учун ўзингизни мунча йиғлаб хафа қиласиз? Далаларимизни, уйдаги чинни косаларимизни сотуб еган ёмон отам-

ни тагин соғинуб йиғлайсизми? Қўйинг энди, аяжон, йиғламанг. Қочуб кетган отам келуб қолур. Бас қилинг энди»,— деб жон борича ёлборур эди. Оллоҳ, ғам тикани била мажруҳ бўлган маҳзуна Марямнинг бағри эндигина Олимжонни ширин-ширин шифоли сўзларидан бир оз саломатланай деган вақтда мунглуғ Хадичанинг нолаи дилсўзи била иккинчи даража йиртилуб азобланганига тоқатсиз бўлган Марям сабр қила олмай, ҳар иккисин бирдан бағри остига босуб, ошкорагина овозини чиқоруб йиғлаб: «Оҳ, маъсумаларим! 10
Вой, уволгиналарим! Тирик етимча бўлган гўдақларим! Дунёда орттурган матоларим! Отам ўрнига Олимжоним, онам ўрнига Хадичахоним! Отангизни соғинганимдан йиғламасман, ғарибчаларим, ўз ватанида мусофирчаларим! Отангиз ўлмасун, саломат бўлсун. Ман бори сизлар соғинурсизлар, деб йиғлайман. Аягинанг ўргулсун, қўзичоқларим. Ман нима қилай, худони иродаси шундоғ бўлса. Шоҳлар бир кун гадо бўлур, бизларга ўхшаб. Гадолар яна бир кун шоҳ бўлуб қолур, болажонларим. Банда деганни сабрдан бошқа чораси йўқ. 20
Ман саломат бўлсам, сизларни хору зор қилмай боқурман. Лекин сизлар ўксимасангизлар бўлади. Ман бори сизлар учун йиғлайман, жон болаларим»,— деб алдаб ҳам юпатмоққа тутунар эди.

Бир тарафдан, ёмон фарзанд доғида узоқ кечаларни фикр-хаёл била тонг оттируб, эндигина бир оз кўзи уйқуға кетган шўрида Рувзон бу уч маъсумани оҳу фиғонига сескануб туруб, келуб бори кўзининг оқу қораси, заифа танининг қуввати ва мадори бўлган аниси рўзғори Марямнинг қучоғига кируб сайраб турган ҳар 30
икки маъсумаларни нолишига тоқат қила олмай, югуруб келуб ҳар иккисин олуб, бағрига босуб, Марямни эшикка чиқаруб юборуб, маъсумаларга қараб: «Нима бўлди, сизларга, жон болаларим? Нимага йиғлайсизлар? Отангиз ҳаёт (*кўз ёшларин артуб*), онангиз ҳаёт. Мана, ман бор, катта ҳовлиларимиз бор. Бизга нима қилибдики, йиғлайсизлар? Расми хотунлар баъзи вақтларда худога шундоғ йиғлайди. Аяларингиз отангиз учун йиғлагани йўқ, мана худога йиғлаганда. Болам,

қўй, мани хафа қилманглар. Эй, бўлмаса бир жойга кетуб қоламан! Жон болаларим, мани кўп хафа қилманглар»,— деб на азоб-кулфатлар била кўнгуллари-дан чиқоруб юборадурган мундоқ қора кунлар биргина эмас, фақирлик дастидан ҳафтада, ойда бир бор, икки бор воқе бўлур эди.

ОЛИМЖОННИНГ ҲОЛИ

Олимжон фақирликданми ёки оқила Марямнинг яхши тарбиялари била ўсганданми ҳар ҳолда кўчага чиқуб юрганда, ўзига ўхшаш фақир устим болалар биллагина қўшилуб юрмоғи, ўзидан кичикроқ болаларга қўлидан келган қадар шафқат ва марҳамат этуб, ўзидан улуг кишиларга ярошимлик адаб ва ахлоқлар била боқуб, таъзиму тавозелар била салом қилуб юрмоғи патпарак, даста янғоқ, чаҳор пўчоқ каби ажални коми, бузуқ ва шум феълларнинг бошлиғи бўлган ўюнларга аралашмай, балки ани ўйновчи болаларга яқин бормаи, доим масжиду мадраса каби диний ва миллий ибодатгоҳларда маъюслик бир ҳоллар била 20 сайр этуб юрмоғи отаси Абдулқаҳҳорни кўрган кишиларни бутун интиҳосиз ҳайратларга қолдируб, ҳар бирларини муҳаббатларини бошқа-бошқа ўзига боғлар ва зўр натижалардан умид кутдурур эди.

Уйда бўлган вақтларда бўлса, ҳамон маҳалла хизматидан бўшаб келуб, ғамлик юракларини бир оз ёрутмак учун китоб ўқуб ўлтурган бахтсиз Марямни ёнига келуб, қулоқ солуб ўлтирар эди.

БИР СУЗ

Бизим диёрларимизда ҳимматлик бойларимиз тара-30 финдан шафқат ва марҳамат узасидан мажжонан ўқитатурган устим ва фақир мактаблари йўқ учун мана шундоғ Олимжон каби заковат ва фаросатда биринчи даражада файласуфи замона бўлуб чиқадурган биргина эмас, балки миллионлабгина фақир авлодимизни илм-маърифатдан маҳрум қолуб, кундан-кунга жаҳо-

лат. фисқ-фасод каби ишлар тараққийда бўлуб, тобора оёғ остида қолмоқдалигимиз шояд бу ерда хотирингиздан бир ўтсун эди.

Бечора бахтсиз Марям Олимжонни бу қадар илмга ҳаваслилигидан нақадар кўнгли қувониб, охтарган саодат ва йўқотган давлатининг қўлга келмоғига шаксиз ишонуб, тездан Олимжонни мактабга бермоқ орзуиштиёқда бўлса ҳам, юқоридаги дедигимизча, мактаблар бўлмагангами, надан бўлса-да, фақирликдан бисотида дастархон қилғудек моддий бир қуввати бўлмаганга ҳамон афсус чекмоқдан бўлак чораси йўқ эди. 10

ОЛИМЖОН БОШЛАБ МАКТАБГА БОРМОҒИ

Мана, узоқ ўтмади-да, усули жаид мактабларининг бирида ўқийдурган иккинчи бир маҳалладаги Собиржон исмли бир фақир кишининг ўгли бўлган Аҳмаджон Олимжонга ўртоқ бўлуб юруб, бир кун ўзининг ўқуб юрган мактабига бошлаб борган эди.

Бу кунги миллат гулшанига янги қўнган бу андалибнинг ўлтуруш ва ҳаракатларда кўрсатган адаб ва ахлоқларига бутун диққат ва муҳаббати боғланган муаллим ҳазратлари бир озгина бўлса-да, ҳар тарафдан савол қилганларида, берган Олимжоннинг ширин, маънолик жавоблари асли насабини улуғлигини кўрсата олса ҳам, ҳозирда бирор зolim тарафидан бу қадар фақирлик ҳолларга қолганлигини устидаги хароб либослари ва маъюслик ҳоллари билдируб турмоқда эди. Олимжондан зўр-зўр умидлар кутган муаллим ҳазратлари Аҳмаджон билан иккисин ўз ҳужраларига чоқириб кируб, ҳол-аҳволни мукамалроқгина сўраган эдилар. 20

Аҳмаджон сўзга кируб: «Бу киши — мани ўртоғим. Бизни маҳалламизга яқинроқда Абдулқаҳҳор деган бойбаччани ўғилларидурлар. Оталари аввалда кўп катта бойбачча бўлсалар ҳам бор ақча ва дунёларини қимовга барбод беруб, ҳозирда беному нишон, қайси тарафга кетганлиги маълум эмас. Хизмат орқасида ёлғуз аяларигина тарбия қилурлар. Ман ўзим бечора 30

бўлуб жанобингизни сояи шафқат ва марҳаматларида мажжоноан ўқуб турганимга бу ўртоғимни ҳам бошлаб келган эдим»,— деб жавоб берди.

- Бу тарафда золим қиморбоз отанинг номини ва фақирлик таънасини эшитиб турган Олимжон совуқгина кўз ёшлари сарғайган юзларига томчилаб: афсус, бекаслик, бечоралик дегандек нозиккина бош бармоғини учини тишлаб, «домла нима дер экан, бечора деб ўқитмасмикан», деган хаёллар била гоҳ умидли, гоҳ
- 10 умидсизлик бир ҳоллар била аста-аста кўзи ёшлануб турган зийрак Олимжонни аҳволидин англаб турган муаллим ҳазратлари эса тездан Аҳмаджонни мактабга чиқозуб, ўзлари ялғузгина Олимжонни ёнларига ўтқузуб, пешона ва орқаларини силаб: «Ўғлим, Олимжон, ана, сизни отангиз келгунча ман ўзим ота бўлуб, китоб, дафтар, қалам, давог ва бошқа ўқушингиз учун ҳар бир керакли бўлган нимарсаларингизни ўзим шундоқ ақчасизгина беруб, ўғлимдан ортуқ тарбия қилуб ўқитурман. Ҳатто пул керак бўлса, ани ҳам берурман.
- 20 Ўзим ўғил қиламан. Ҳар кун эрта бирлан келинг, бирга чой ичамиз, сўнгра мактабга чиқуб, шерикларингиз била сабоқларингизни ўқуб, уйингизга кетасиз. Мен ҳамма болалардан сизга ортуқ муҳаббат била қарайман. Қам-кам ўзим яхши тўн ва кафш-маҳсилар қилуб бераман. Дурустми, Олимжон»,— деганларида, хуршид булут орасиндан чиқондек чеҳраси бир оз ёришуб, гунча каби ғамдан тўкилуб турган лаблари тўрт кунлик ойдек табассумлануб кеткан мазлум Олимжонни муаллим ҳазратларининг илтифотларига у ҳолда
- 30 шодланганликлари, ёлғуз муаллим ҳазратларини эмас, балки бағритошларни ҳам жонини қурбон қилмоқга ҳавасландурур эди. Эса муаллим ҳазратлари шодланган Олимжонни бирга мактабга олуб чиқуб, Аҳмаджон ёнига ўтқазуб, қўлига китоб, қалам каби ўқув асбобларидан бир қаторини беруб, бошқа талабаларга қараб: «Ҳой шогирдлар, манга қулоқ берингиз, (Олимжонни кўрсатуб) бу мани худо берган фарзандим! Ҳар қайсингиз мани бир даража ҳурмат қилур бўлсангиз, мана бу бизнинг ўғлимизни ўн даражада ҳурмат ва

иззат қиларсизлар. Агар орангизда озор берганингизни билсам, ўн кун мактабдан қувланурсиз...». Ҳоказо, Олимжонни дилидан отасиз ва фақирлик кудурату зангларини йўқотуб, мактабга ҳаваслантурмак учун керак бўлган ҳар бир мулойимликларни кўрсатуб, бир сабоқ ёзуб кўрсатуб, жавоб бердилар. Мунглуқ онасининг маҳалла хизматига кетганда, мушфиқаси Хадичасининг кичиккина чойнакчасига чой дамлаб, дарвоза тагида бирдан кечикуб қолган Олимжон, онасини ахтариб юрганидан бошқа отасизлик ва фақирлик зиндонлариндан бутун озод бўлган Олимжон ҳамон китобларин бағрига босуб, оёқлари чалишуб уйига югурган эди. Бу тарафда акасини вақтсиз йўқ бўлуб қолганини сезган Хадича чойни Рузвонга топшируб, онаси ёнига югурди. Эндигина хизматдан бўшаб, косадаги ортуб қолган совуқ ошни ичай деб турган бахтсиз Марям ёнига кўз ёшларин шоҳид қилуб: «Акам йўқ, ҳали ҳам келмайди»,— деб кирмоғи била қўлидаги ошни ташлаб, бош ёпуғин олуб, Хадичадан олдин уйига югурди. Аҳмаджон ўртоғини қилган ёрдам ва мурувватларини онаси ва Хадичага билдурмоқ орзусида уйига олуб кирган Олимжон Аҳмаджондек истиқболисаодатига энг биринчи хизмат кўрсатган азиз, қадрлик меҳмонни қарши олуб, ўтқизуб, ширин сўзлар ва лаззатлик неъматлар била шодлантира турган Марям била Хадичани уйида бўлмаганига Аҳмаджонга маъюсона боқуб, жовдураб, ҳовли ўртасида ҳайрон ва музтарликда қолди. Бу тарафдан, Олимжон била қўшилуб уйига кируб кетган Аҳмаджонни узоқдан кўрган бахтсиз Марям югурмоқдан ҳам бир оз ўзин тўхтатуб, паришон Ходичасига қараб: «Ана Олимжон! Вой худо-ей, ҳайрият-ей»,— деганда, Хадича эса: «Келдими, ая, акажоним?»— деб икковлари шошилуб, оёқлари қалтураб, Олимжон орқасидан кируб келдилар. Оёқлари довушини эшитган маҳзун Олимжон бир оз юрагиға қувват кела бошлаб, кируб келган Марям қучоғига ўзин олуб: «Бибижоним, келдим»,— деб айтганда, юзларидан Марям ўпуб: «Вой, қўзичоғим, қайда эдингиз? Юракларим ёрилди-ку, жоним Олимжон»,— деб қўлларин

бўйнига олуб, мунглуғ Хадича: «Вой, акажон, қайдг эдингиз, жоним қолмади-ку»,— деб бир-бирларидан ҳол сўрашурлар эди.

Иккинчи синф боласи бўлган Аҳмаджон она ва сингилни болаға бу қадар шафқатликларидан таъсирлануб, ҳар бир хусусда диққат назари била боқмоқда эди. Олимжон дийдорига комёб бўлган Марям ила Хадича Аҳмаджонга ҳам ортуқ даражада меҳр-шафқатлар кўргузуб, уйиға олуб кируб олдиларига йиртиқгина

10 дастурхонни солуб, кўрфа орасидаги яширулган бутун, синиқ нонларни қўюб, Аҳмаджонга қараб: «Олинг, Олимжонгинамни, ўртоқжони»,— деганда, Хадича кичкина чойнақчасидаги чойни келтуруб қуюб беруб: «Акажон, сизни ўртоғингизми?»— деб чучук тиллари била марҳамат кўрсатуб, турган бу икки зотдан ҳам ибрат олмоқда, ўз ота-онасини қадр-қимматини билмоқда эди. Бу тарафдан, аввалги ҳижолатлардан бутун соф бўлган Олимжон қўйнидаги китобларни ёнига олуб қўюб: «Олинг, ўртоқжон, нонга қаранг»,— деб дўстликлар

20 изҳор қилур эди.

Оҳ, бу тўрт зотни мунча фақирликлар била бир-бирларига қилган меҳр-шафқат ва муҳаббатларини ёзуб чиқмоқға қаламим бутун ожиздур.

Мана, ўқувға ҳавасли Олимжонни бирдан китоб кўтаруб келмоғига танига сиғмаслик даражада шодланган Марям буни сабабини билмоқ учун: «Жоним Олимжон, бу китобларни қайдан олдингиз, ким берди?»— деб сўраганда, Олимжондан аввалроқ Аҳмаджон: «Ман ўқуб турган мактабимга бошлаб олуб борган

30 эдим. Домлам ҳазратларига: «Бу киши ҳам ўқийдилар»,— деганимга, манга ишонуб бу китобни бердилар. Энди эртадан бошлаб бирга мактабга борамиз»,— деб муаллим ҳазратларини лутф ва марҳаматларини ҳам сўзлаб ўтди. Мактаб лавозимотиға ҳам фақирликдан ожиз қолуб юрган Марям бир сўз урмоқға зийрак Олимжондан андиша қилуб: «Хўб, худо хайр берсун! Мана, эрта билан келинг, қўшуб юбораман»,— деб Аҳмаджонни узатди. Бу тарафдан, Олимжон кеч қолганиға бечора Марямдан кўрқуб, бош ёпуғини ёфинуб,

кўчаларни охтаруб тополмаган заиф Рузвон неча хавф ва кўзёшлари била кируб келди эса Олимжонни Марям ёнида кўруб, югуруб қучоғига олуб: «Вой, болам, қайда эдинг, охтармаган жойим қолмади»,— деб сўраганда, Марям воқеаларни Рузвонга сўйлаб, хотиржам қилди.

ОЛИМЖОН ЭРТАДАН МАКТАБГА БОРМОҒИ

Икки маъсумани тарбия қилмоқ учун бисотидаги бори тўйларга киядурган бир камзул, кўйлак, болдоғидан бошқасини сотуб сарф қилган бечора Марям эртаги мактаб лозимотига ожизлиғидан интиҳосиз бир фикрларга ўралуб қолди. Бир оз хаёлдан сўнгра илмни қадрига етган оқила Марям бори ул учгина бисотини ҳам сотуб, Олимжонни мактабга бермоққа қарор қилуб, Олимжондан яшуригинга тутуб, ўзини ёшлик вақтида ҳаммактаби бўлган, ифбатли ва муҳаббатли дўсти Ҳалимахонимнинг ёнига боруб, ўткан ва келадурган ишларни ҳар бирин сўзлаб, ул бисотини Ҳалимахонимга тақдим қилуб, бир оз ақча сўради. Ҳалимахоним ўзи бой бўлмаса ҳам, бир оз илмнинггина шарофати-данми ёхуд Марямнинг таржимаи ҳолидан хабардорлиғиданми, надан ўлса-да, раҳм-шафқат бирла дастурхон лозимотларини ўз ёнидан беруб, тақдим қилган нимарсаларини ҳам қўймай ўзига қайируб берди. Уйига шодлануб қайтган мафқура Марям кечалаб онаси Рузвон била дастурхонни тайёрлаб, Олимжонни ғусл қилдируб, янги бўлмаса ҳам сув била оқарган ямоқсизгина тўнларини кийгузуб ухлатдилар. Бир тарафдан, Марям била Рузвон ҳам уйқуга кетдилар. Бир тарафдан, кеч ўтуб, тонг бўла бошлағоч, Марям ила Рузвон туришуб, ўз ибодати динийларига машғул ўлдилар эса онаси била турмоққа одатланган мунғлуқ Хадича кунлик хизматини адо қилмоқ учун туруб, чой ҳозирламоққа тутунган эди. Бу тарафдан Аҳмаджон ҳам етуб келди. Ўқув ишқида, муҳаббатида, кечани тездан тонг оттура олмаган, бутун шодлиғ ва хаёллар била не вақтларда ухлаб қолган Олимжон юзига тушуб турган

иссиқ офтоб ҳароратиданми ёки уйқусида кўзига кўринган чин дўсти Аҳмаджон: «Туринг, мактаб вақти бўлди. Етасизми?»— деган овозига бирдан чўчиб уйғонуб, ёнида чой ичишуб ўлтурган Аҳмаджон, Хадича ва Марям онасини кўрган Олимжон югуруб туруб, юзқўлларини ювуб келуб ўлтируб, чой ичмоққа тутунди. Чойдан фориг бўлишдилар эса Марям дастархонни бирин Рузвонга ва бирин Аҳмаджонга кўтартируб мактабга жўнатди.

10 ОЛИМЖОННИ МАКТАБДА УҚИМОҒИ

Ёш бўлса ҳам онаси Марямни тарбиясига одатланганиданми ёки ўқувга ҳадсиз ҳаваслигиданми Олимжон эрта намоздан аввалроқ туруб, таҳорат олуб, кичиккина салласини ўраб, масжидга чиқуб, жамоат била намозни адо қилуб, эшикдаги ҳамма кафшларни тўғрилаб қўюб, ўзи масжид дарвозасига чиқуб, пойлаб турур эди. Олдин-кейин ҳар бир чиқган кишиларга қўлин қовуштуруб, таъзим била салом қилуб, ахлоқ ва ҳурматни нуқссиз ўз жойида тутар эди. Намоздан чиқган кишиларни субҳдаги пок нафасларидан дуо олган Олимжон уйга кирганда ҳам Рузвон, Марям онасига, ҳовлини супуруб, жойларни тайёрлаб қўйган мушфиқа Хадичасига салом беруб, супургуни олуб чиқуб, дарвоза остини то ҳамсоялар эшигига қадар супуруб, кируб ўлтуруб, оналари била чой ичмоқға машғул бўлур эди. Баъзи вақт чой ичуб ўлтурганда, дастархондаги нонларни юмшоқларини қўюб, қаттиқларин охтарган Олимжонни қўлига қараб турган мазлума Марямнинг жигар-бағрлари эзилуб, буниси ҳам қаттиқ деган каби кўринуб, кўзи тинуб, боши айлануб, ичидагина оқ тортмоғи била кўзи ёшга тўлуб, золим Абдулқаҳҳор дастидан юрогин пораси, кўзин оқу қораси ўлган увол маъсумаларини мундоғ фақир ва тирик етимлик балосига қолуб, лаззат неъматлар била тарбия қила олмаганига бағри тўкилуб, қўлидаги чойга кўзидан томган захарли ёшларин қўшуб ичар эди. Олимжон ҳолидан, Марямни кўзёшларидан хабардор Рузвон эса касофат

ўглининг зулмига қолган бу маъсумалардан хижолат бўлгандан: «Олимжон болам, нон қаттиқ бўлса, пиёлага тўғрагил. Хадича кўпроқ чойдан қуйсин, мулойим бўлади»,— дер эди. Бечора Рузвон била Марямни хижолат бўлганини англаган зийрак Олимжон: «Йўқ. Онажон, ман юшоқ нон охтарганим йўқ. Эрта билан қаттуқ нон емоқ суннат ва ҳам ҳифзул сихатга мувофиқ деб, шерикларим китобида кўрдим ва ҳам муаллим ҳазратни оғизларидан эшитдум. Анинг учун қаттиқроқини охтараман. Катта бўлуб бой бўлсам, юшоқ нонлар ҳам кўпаюб қолур. 10
 Ҳали ҳозир биз илмнигина ортирайлук. Онажон, юшоқ нонни топилмоғи осон, аммо илмнинг топилмоғи жуда қийин. Сиз мани қаттиқ нон охтарганимни сабабини билмасдан кўп ташвиш қилманг. Биз ҳали ёш. Сизлар турганда, мани юшоқ нон охтармоғим жуда айб, онажон»,— деган ширин, маъноли сўзлар била ҳар иккисини ҳам бўлса хижолатдан чиқаруб, зўр-зўр умидларга диққат ва муҳаббатларини жалб қилур эди. Мана, китобларин қўлтуғлаб кўчаларда девор остида оҳиста ярошимлигина бир ахлоқлар 20
 била текиз-текиз қадам босуб, кичик-кичик қўлларин кўксига қўюб мактабга жўнаган одоблик Олимжон кўрунган кишиларга салом қилуб, умрида биргина кўрган кишини бўлсун ахлоқ ва одобларига ҳайрон қолдурур эди. Мактаб эшигига етган Олимжон оёғидаги кафшини ифлос жойларини тозалаб кирур эди. Гарчи оёғидаги кафш ҳар кимларнинг эскиси бўлса ҳам, онамнинг куч-қувватини орқасидан келган бу йиртиқ кафш, рўбарўда турган ақча билан олинган бой болаларининг янги кафшларидан афзалроқ бўлса керак, 30
 деган каби эҳтиёт била юқорига қўюб, мактабда киши бўлса-бўлмаса, салом қилуб кируб, ўз жойида ўлтурар эди. Баъзи вақтларда эртароқ келуб қолган илмга муҳаббатли Олимжон сабоқларин такрор қилуб бўлгандан кейин атрофдаги харита, бинолар тасвирига қараб, завқлари зиёдалануб, фолга оёқларини тўпур-тўпур уруб ўйнаб, шодлануб, ўз-ўзига қўли билан кўрсатуб: «Мана, Олимжон, оҳ, бу қандоқ жой? Танинг роҳат олади. Бу дунёнинг боқчаси ва жаннати десанг ҳам

ростдур. Мана, қандоқ оқ уйлар. Қандоқ покиза курсилар, булар ёзмоқ учун керакли доскалар, ҳисобга чўтлар, томоша қилмоққа чиройлик хариталар. Булар ҳаммаси илм ўрганмоқ учунгина ҳозирланган. Мана — илм қандоқ азиз неъмат. Дунёда илмдан ортиқ ҳам лаззатли ширин неъмат борми? Йўқ, албатта, йўқ бўлса керак. Мана, илм ўқийдурган кишилар шоҳ, гадо, бой, фақир бўлсун, мундоқ улуғ жой ҳаммасига ҳам баробардир. Бу жойларда ўлтируб ўқуган кишилар, албатта, бахтли ва саодатлик бўлсалар керак. Чунки кўчаларда беҳуда аҳмоқ бўлуб хат-саводсиз юрган одамлардан ҳеч бирига бу ерда ўрин йўқ-ку. Албатта, алар ёмон, бахтсиз кишилар бўлса керак. Яхши бўлсалар эди, албатта, мундоғ азиз умрларни кўчаларда бефойда ишларга сарф қилуб юрмай, манга ўхшаб бу жойларда роҳатлануб юрур эдилар. Агар мандек илмни ширинлигини алар ҳам билган бўлсалар эди, илмдан бошқа нимарсани истамас эдилар. Мундоғ жойда тарбия топган киши қандоқ олим, қандоқ ақллик, фозил, ахлоқлик, марҳаматлик, инсоф ва шафқатлик бўлса керак... Оҳ, шундоғ азиз жойларда ота-оналаримиз кўрсатмаган муҳаббатларни кўрсатуб ва алар сўзламаган ширин сўзлар била адаб ва ахлоқларни ўргатуб, дунё ва охиратда иззатлик ва ҳурматлик бўлмоғимиз учун кеча ва кундуз хизмат ва тарбия қилғувчи мундоғ муаллимимиз ва ҳақиқий отамизни ташлаб, икки дунёни шарафи бўлган илмдан бутун маҳрум, кўчаларда санқуб сарсон ва саргардон, бир парча нонга муҳтож, зор бўлуб юрган нодон, ғайратсиз, ҳимматсиз жоҳилларни ҳам инсон деб бўлурму?! Йўқ, бўлмас охир. Мана, ҳамма вақт самаворчи, новвой, қиморбоз, ўғри, супургувчи, ямоқчи, қоровул, мешкобчи, эшакчи, шуларга ўхшаш паст ҳунарли одамларни сўранг! Ҳаммаси ўқимаган. Ўқиган одамлар гарчанд ёш бўлсалар ҳам, мадрасаларда мударрис, расталарда катта дўкандор, яхши ўринларга мирзо, яхши кийимлар, озода саллалар бошида, ҳар жойда иззатлик ва ҳурматлик. Ўқимаган одам ҳар қанча бўлсаки, ўқиган одамларни кўрган иззат ва ҳурматларин асло кўрмайди. Мана, ўқиган

кишилар бизни муаллим ҳазратларига ўхшаш доим ширин сўзлар ва яхши насиҳатлар қилади. Бечораларга, манга ўхшаган шафқат ва марҳамат, мурувватлар ва яхши тарбиялар қилади. Муаллим эмаслари, гарчи, яхши ўқутуб, илм ва мусулмончиликларни ўргатмасалар ҳам хайр-эҳсон била фақирларни хурсанд қилади. Аммо ўқимаган одамлар нақадар бой бўлса ҳам, раҳмсиз ва мурувватсиз ва инсофсиз бўлуб, биздек фақирларни хўрлаб, озор беруб, ёмон ҳақоратлар била ҳар кимни дилини оғритуб юрарлар. Яна ўзлари ичкулик, 10 қиморга ўхшаш бузуқ ишларни қилуб, озгина вақтда давлатларидан ажраб, золимоқлари ўғри, одам сўядирган қассоб, бир оз ғайратликлари супургувчи, ямоқчи, жуда беномуси ва беҳиммат ғайратсизлари исириқчи, гадой, қаландар бўлуб, ҳар кимдан тилануб овқат қилурлар. Мана булар ҳаммаси ўқумагандан шундоқ бўлади-да. Ўқиган одам жуда ғайратсизликдан, ишсиз қолганлари масжидларга сўфи ё имом бўладилар. Мана, ўзимни отам қандоқ золим, жоҳил, сўзлари заҳар. Ўқимагани учун шунча дунёларимизни қимор ва шунга 20 ўхшаш ёмон ишларга барбод беруб, бечора онам, аям, Хадича, мани ташлаб қочуб кетди. Мана, аям ўқигани учун қанча азоблар била бизни боқуб ҳам мана шундоқ жойларга олуб келуб ўқитяпти. Отамнинг ҳолини ўйлаб ўзим ибрат олсам, мундоғ жойларга келганимга бир нафасда минг бор шукр қилуб, доим бекор турмай ўқумоғим керак. Икки-уч йилда саводим чиқуб, хатим ҳам чиқуб, манам халифа бўламан. Бир-икки йил ўқуб, муаллимликни ўргансам, бирор мактабга манам муаллим бўлуб, домламга ўхшаш шундоғ мактабларда олт- 30 миш-етмиш адад болаларга таълим бераман. Мани ҳам болаларни оталари иззат қиладилар. Манам ўзимга ўхшаган бечора-фақирларни болаларини ўқитуб, хурсанд қилуб, дуоларини оламан. Оз фурсатда бой бўлсам, бечора онам ва аямни уст-бошларин яхшилаб, ўтун, ун, ёғлар олуб берсам, аяжоним қандоқ хурсанд бўлади. Мана бу яхши эмасми?! Мана, ҳозирда бойларни уйига кирсам, камбағаллиғимдан ҳазар қилишуб, кўзларига итдан ҳам хароб кўринурман. Ҳайдаб

- чиқармасалар ҳам қабоғларини солуб, жеркуб турадилар. Мана бу қилмишларидан маълум бўладики, мундоғ яхши жойларда ўқуб тарбия кўрмаган учун одамни қадрига етмайдулар. Алар наздида дунёда бойдан бўлак киши одам эмас. Йўқ, ман анга хафа бўлишим керакмас. Ман ўзим ўқуб, олим ва мулла, бой бўлуб қолганимда, ўшал ҳазар қилганлар ўзи шарманда бўлуб, уялуб қолади. Ишқилуб, ҳозирда кўруб турган қора кун ва хўрликларни ёдимдан чиқармай, ўқумоқда
- 10 бўлсам, шундоғ азиз жойларга еткурган худойим раҳм қилуб, ўшал кунларга ҳам еткурур, муродларимни ҳам берур. Ишқилуб, тез-тез ўқуб, шерикларимга ҳам қарамасдан ўқумоғим керак»,— деб кичик, оппоққина қўлларини бир-бирига уруб, оёқларини дупур-дупур уруб, шодлангандан ўрнидан туруб кетарди. Мана, ўзини мундоғ нозук, салим фикрлар била ўқувга ҳавасини ортдурган зийрак Олимжон шериклари жам бўлгунча дарсларни такрор қилуб турур эди. Шериклари келгоч, кунлик вазифа дарсларни олуб ёзуб, ўқумоқга давом
- 20 қилур эди. Ҳеч бир бола бирла бир нимарсани талошуб урушмас, урушни ахтарган талабаларни мулоийм сўзлар била ўзига дўст қилуб олур эди. Танаффус вақтларда ҳам болаларга қўшилуб қичқуруб ўйнамай, мактаб ичида ўйнаган болаларни томоша қилуб, ахлоқликларидан ахлоқ ўргануб, ахлоқсизларидан ибратлануб ўлтурур эди. Чой вақтида оҳиста Хадичаси била Марям ёнига боруб, чой-нонни еб, таҳорат олуб, қайтуб жамоат намозига етуб келур эди. Намозни жамоат била ўқуб, тўғри мактабига кируб, яна ўз ишига машғул бўлур эди. Озод бўлганда, ҳаммадан аввалроқ китобларин жамлаб, салла, тўнларин киуб ҳозирлануб туар эди.

Муаллим ҳазратлари нутқ сўзласалар, чин қулоқ ва эътиқод, ихлоси тамом била эшитур эди. Болалар озод бўлуб кетганда ҳам Олимжон муаллим ёки халифа ҳазратларидан билмаган дарсларини сўраб олур эди. Уқувга мундоғ ҳавасли Олимжонни ҳаракатларига муаллим ҳазратлари ҳам бу ишда қусурлик ва сабрсизлик қилмай, балки ани ижтиҳодига завқлари келуб,

қайтуб-қайтуб билгани қадар таълим берур эдилар. Мана, дарсдан кўнгли қонуб шодланган Олимжон муаллим ҳазратнинг илтифотларига ўқув ҳаваси тобора тараққий қилуб, оҳиста уйиға қайтур эди. Уйни баъзи хизматларидан бўшаган ғайратлик Олимжон бир хил болалар каби патпарак, даста ёнғоқ каби бузуқлик, касофат ўйинларга ҳеч қоришмай, таҳорат қилуб, аср, шом намозини масжидда ўқур эди-да, оқшомги таомни еб, хуфтон намозини уйида ўқуб, уйқуси келган вақтга қадар сабақларини ёзур эди. Кўрпа орасига кирганда ҳам уйқуси келганига қадар ёд бўлғон дарсларини икки-уч такрор қилуб, ухлаб қолур эди. 10

ОЛИМЖОННИ БИРИНЧИ ЙИЛ ИМТИҲОНГА ТАЙЕРЛАНГАНИ

...Мана, ҳеч бир тўй, маърака, сайл, улоқ каби оқчани зое қиладурган ишларга умрини абас қилуб, қаддам сира қўймай, бир қишни бутун ўқув-ёзув биладим қилуб, ижтиҳод ва ғайрат қилган Олимжон апрель охириндаги хусусий имтиҳонда шериклари орасида ёлғуз ўзи мукамал ва муфассал имтиҳон беруб, бирдан иккинчи синфга кўчурулуб, ҳатто 25 майда бўладурган имтиҳонга ҳам иккинчи синф дарсларидан тайёрламоққа киришган эди. 20

24 май бўлув сабабли 25-га деб имтиҳон мажлиси учун босдурулган даъватнома қоғози озод вақтида муаллим ҳазратлари тарафидан таратилди эса муаллим ҳазратлари болаларга умуман хитоб қилуб, имтиҳон хусусидаги ҳар бир керакли сўзларни сўзлаб, охирида: «Эй болалар, оре, ҳар бирингиз ҳам ижтиҳод ва ғайрат биладим ўқув-ёзувга давом ва жасорат қилдингиз. Раҳмат. Лекин ман ҳеч ким ва ҳар бирларингизга Олимжон каби ҳаракат ва ғайрат қилуб тайёрлангандур, деб ҳукм қилолмасман. Чунки Олимжон, мана, икки таҳсил тўлмасдан иккинчи синфга кўчурулди ва ҳам 17 апрелдан бу кунга қадар 35 кун орасида иккинчи синфни дарсларидан ҳам бир қанча маълумоти бор, деб айтсам ҳам ёлғончи бўлмасман. Энди бугун-эрта 30

- жамиятни ҳузурида биринчи даражада бизга раҳмат олуб бергувчи ва юзимизни ёруқ қилувчи ораларингизда бори Олимжонни ўзидур. Эмди шояд сизлар ҳам Олимжон каби бу яқин кун орасида ижтиҳод қилуб нуқслик ўринларин тузатсангиз. Токи бошларингизда қараб турган, ўқувларингизга ёрдам қилуб, мунчалик саодатларингизга сабаб бўлувчи оталарингизни кўнгуллари қолмаса, биз ҳам алардан хижолат бўлмасак. Дурустми?»— деб сўзни тамом қилдилар. Оҳ, биз келайлик Олимжонни ҳолига. Муаллим ҳазратларининг лутф-марҳаматларига нақадар сабр қила олмаслик даражадаги шодликларга етишган Олимжон бўлса керак, деб гумон қилмак хатодур. Зероки, отаси Абдулқаҳҳор исмига берган даъватнома қўлига теккандан кейин: «Сани отанг қани, имтиҳон куни бошингда ким турар? Санга дастурхонни ким қилиб берур? Ким сани ўқуганларингни кўрар? Бу боланинг отаси қайси, деган саволга жамоат орасидин кимни кўрсатилур?»— дегандек бу руҳсиз қоғазни довушсиз итобларига нақадар маъюслануб турганда, оллоҳ... муаллим ҳазратларининг сўз орасида яна: «Оталарингиз, оталарингиз»,— деб такрор қилуб турган хитобларига бутун фикри йўқолуб, юраги титраб, бағри эзилуб, кўзи захарлик ёшлар била тўлган Олимжон дод деб қичқириб юбормоқга шарму ҳаё қилуб, минг машаққатлар била ўзини уйига еткуруб олди. Ўзларининг маслакларига қараганда, муаллим ҳазратларининг идораларида Олимжон каби бир неча отасиз дилшикаста, етим, фақир талабаларни риоя қилмай эндигина тирик етимлик, отасизлик аламларини унутган маъсумаларни руҳсиз бошларин қайчи била қайтуб кесгандек қўлларига даъватнома топшируб, балки сўз орасида «оталарингиз» таъналари била ёрулган бағрини пора қилмоқлари ҳадсиз таассуфларга боис бўлса керак. «Таънанома»ни киссасига солуб, минг азоблар била ўзини уйга еткурган, паришонхотир, маъюс Олимжон асрордан хабарсиз мунглуғ Хадичага: «Бошим оғрийди»,— дебгина китобларин қўюб, одатдаги хизматларга бутун қарамай, уй тўрида турган йиртиқгина кўрпача устига ҳас-

рат била чўккан бағрини кўтара олмай, бир бора «оҳ» деб ўзин ташлаб юборди. Мушфиқа, куюнчик Хадича жонидан ортуқ Олимжонни бу ҳолда кўрмоқ била ўзини йўқотгандан: «Оҳ, акажон, нима қилди?»— деб Олимжон қолуб, Марям онасиға қараб югуруб кетди. Ҳалимахоним дўстини ёнида эндигина дардлашуб, кулушуб ўлтурган бахтсиз Марям: «Аяжон, Олимжонинг бетоб бўлуб келуб, уйға йиқилди»— деган ғамлик овоз билан йиғлаб, бош-оёғ ёлон қичқируб, паришон югуруб кирган Хадичани кўруб, тан қафасидаги мурғи руҳи учуб тирик ўлган Марям бош ёпуғун тескари ёпинуб: «Оҳ, Олимжон, шўрим тоза қуриди»,— деб уйға югурди. Бу тарафдан Хадича овозини эшитуб чиллахонасидан югуруб келган Рузвон Олимжонни олуб бағрига босуб, юзларин силаб: «Вой, қўзичоғим, нима қилди, жоним болам, онанг ўлсун»,— деб турмакда эди. Бутун ақлидан адашган, ўзидан-ўзи: «Оҳ, Олимжоним, аянг ўлсун»,— деб кируб келган бахтсиз Марям Рузвон қучоғидан жигарпорасини, кўзин қораси Олимжонни олуб бағрига босуб, бошларин, ҳали биллак-чеккаларин ушлаб, бўйинлариндан қучоғлаб: «Оҳ, Олимжон, аягинанг ўлсун! Нима қилди, Олимжон? Раҳмсиз отанг ўлсун. Нима қилди? Айтғил, ким урди? Қаеринг оғрийди, жоним»,— деб чидамсиз бир ҳолларга тушди. Ҳоллари паришон бўлган Марям, Рузвон, Хадичани бир оз босмоқ учун зийрак Олимжон: «Ҳеч гап йўқ. Бори бошим оғриди. Аяжон, кўп қўрқманг, тузалиб қолурман»,— деб кўнгилларин босди. Бир оз юраклари таскин топган Хадича, Марям, Рузвон Олимжонни ётқузуб, бир оз таом еб, намоз сўнгида уйқуга давом қилдилар. Бу кечани ғамлар била субҳ қилган бахтсиз Марям Олимжон юзига термулуб тургандан кейин бир оз фикрлануб, бирор нимарса еган бўлса шундоғ бўлдимикин, деб оҳиста Олимжонни киссасига қўл солганда, юқорида ёзуб ўтдигимиз таъна оғирини келтурган «Даъватнома» чиқди. «Абдулқаҳҳор афанди жанобларина, 25-нча майда... кун соат 8 дан то 12 га қадар... маҳалласида коини ибтидоий талабаларнинг имтиҳон мажлисиға лутфи шариф буюрмоқларини ка-

- моли ажзу ниёз ила ражо ва таманно эдарам»,— деган мазмундан огоҳ бўлган бахтсиз Марям оллоҳ... тоғдек ғамлар остида бағри эзилуб, фақирликдан бемор бўлуб, эолим ота дастидан хўрлануб, ўқувдан умиди кесилуб, ғариблик болушига ёстанган Олимжоннинг бекаслик била кируб, етимлик била чиқуб турган совуқ нафасларига дили бузилуб, нақадар йиғлар эса ҳам бу дарднинг давосига ўзи ҳам бутун ожиз эди. Охири «Даъватнома»ни кўтаруб, онаси Рузвон ёнига кируб
- 10 тамом сўзлади. Юраклари тешулган Рузвон: «Ман домлани олдига бир борай, нима дер экан»,— деб тўғри домла ҳазратларига борди эса домла ҳазратларини чақируб, тамом ҳолларни бир-бир сўзлаб ўтди.
- «Даъватнома» берурда бу ҳолларни фикрига келтурмаган муаллим ҳазратлари нақадар пушаймон қилсалар ҳам, кирган ўқни чиқармоқ тадбиридан бўлак бир чора йўқ эди. Икки дона миёнароқ тўн олуб чиқоруб, Рузвон қўлига беруб: «Бўлмаса, мана муни олуб боринг, имтиҳон кунни дастурхон устига қўюб келурсизлар. Лекин муни Олимжонга кўрсатмангизлар,— дедилар-да,— ман ўзим ҳам бир оз вақтдан сўнгра боруб, Олимжонни олуб келурман»,— деб Рузвонни узатдилар. Олимжон юзига термулуб ўлтурган бахтсиз Марям онаси Рузвонни кўруб, югуруб ёнига чиқди. Рузвон ҳамма сўзни сўзлаб, муаллим ҳазратнинг марҳамат қилган нимарсаларини топшуруб, ҳозир келувларини ҳам хабар қилди. Биринчи тарафдан, жаноби ҳақни ёрдамига шукурлар қилуб, иккинчи тарафдан, шафқатлик муаллимлардан ўзига сиғмаслик даражаларда шодланган бахтсиз Марям тўнларни яшуруб, муаллим ҳазратларини кируб ўлтурмоқлари учун Рузвонни уйини тузотуб қўйди. Имтиҳон хижолатидан қутулуб, бутун ёруқлуқга чиқон бахтсиз Марям учун яна бир янги икки зўр ғамлик чорасиз ташвиш воқе бўлди, десак, биринчиси, ҳозир келадурган муаллим ҳазратларининг меҳмонликларин лозимоти, иккинчиси, имтиҳон мажлисига қилинадурган дастархон лозимотларидингина иборат эди. Меҳмон лозимотига бутун ақлдан адашган бахтсиз Марям кимдан беш-ўн адад нон топуб
- 30

қўймоқға ҳовли ўртасида кўзи ёшлануб, чорасиз ҳайратда қолди. Ожизлар ҳолидин ҳар доим ўзи хабардор бўлган ҳақиқий ёрдамчимиз жаноби ҳақ Марям ҳолидан ҳам ўзи хабардор эди. Демак, Олимжонни нотоблиғидан хабарланган Ҳалимаҳоним бир лаган ёғлиқ нон, бир табақда ширбиринч қилуб, Марям била Олимжондан ҳол сўраб келди. Бу асрорни жаноби ҳақ лутфи била илм шарофатидин билган дилдош Марям дастархонни олуб, Ҳалима дўсти била кўрушуб, Олимжон ёнига таклиф қилди. Бу тарафдан, муаллим ҳазратлари била ҳамроз келган Аҳмаджон кируб: «Муаллим ҳазратлари келдилар», деб Марямни хабар қилди эса Марям Ҳалимаҳонимни уйига олиб кирди-да, имтиҳондан қолганига жигарлари эзилуб, кўз ёшлари сел каби ёғилуб, умидсиз шипга термулуб ётган Олимжонига муаллим ҳазратини келганларин хабар қилуб: «Тур, жоним, домланг ҳазратлари келубдурлар. Онанг уйига бошлаб кир»,— деди. Муаллим ҳазратларидан хабар эшитган Олимжон сачраб туруб, эшикка чиқди. Отасидан ортуқ даражада тарбия қилгон ҳақиқий ва маънавий отасини кўргач, оллоҳ... фақирликдан у қадар тарбияларга қарши хизмат кўргазуб, муаллим ҳазратларини хурсанд ва ризо қилолмаганигами ёхуд ҳар доим ширин сўз ва насиҳатлар била ўз фойда ва саодатларин кўрсатуб, бу қадар илму маърифатга етуштирган муаллимнинг саҳвангина берган «Даъватнома»ларига озорлануб бормоганига пушаймон бўлганиданми, надин ўлса-да, дину миллатни эҳтиром қилуб, катта бошларин кичик қилуб, эшик олдида турган муаллим ҳазратларини кўруб, уёлганидан зийрак Олимжон кўзидин ғамлик ёшлари салом баробарида томчилаб, боруб зиёрат қилуб, қўлларин ўпуб, уйига таклиф қилди. Олимжонни фаросатидан таъсирланган муаллим ҳазратлари бўлса, сўзни бўлак юрутуб: «Нимага бормадинг мактабга?»— хитоби ўрнига қўлин тутуб, пешоналарин силаб: «Ўғлим Олимжон, мани кўзум сандин бўлак болаларни кўрмайди. Сандан бошқани сўзи қулоғимга кирмайди. Бошқа болалар мана мани қанча уйларига чоқирсалар, зиёфат қилсалар ҳам, сани бу остонангча

- писандимга келмайди. Чунки бизни ҳаётимиз санга ўхшаш оқил болаларнинг ақли ва илми биладур. Мана, бугун бормай қолганинг учун ташвиш қилуб ўзум келдим. Албатта, бирор жойи оғруб нотоб бўлгандур, бўлмаса ҳаргиз мактабга бормай қоладурган бола эмас. Олимжон ота-онасидан ҳам, домласидан ҳам мактабни яхши суяди, деб келдим. Бир кечада мунча ўзингни олдурубсан, ўғлим Олимжон. Қаеринг оғрийди?»— дедилар. Бу ширин лутф ва лазиз марҳаматларни эшутган бағри эзиқ Олимжон кўнглидаги ҳама ғам-ғуссалари кетуб, чеҳраси бир оз ёрушди-да: «Кеча била бир оз бошим оғригон эди. Янги тарқади, эмди борай десам, дарс вақти ўтгонга эрта билан бораймукин, деб туруб эдим»,— деб жавоб беруб, яна таклиф қилди. Уйга кируб, бечораларни ташвишга қўймоқга муаллим ҳазратларининг виждонлари қабул қилмаса ҳам, зийрак Олимжонни сезуб, маъюсланмоғидан андиша қилуб ҳамда Ҳалимаҳоним кўтаруб кирган дастархонни йироқдан кўрганлари учун Олимжон била баробар Рузвон уйига кирдилар. Ўлтуруб фотиҳа ўқудилар. Баъд аз таом ва калом муаллим ҳазратлари турдилар. Олимжонни қўлидан тутуб, эшикғача бирга олуб чиқиб-да: «Эрта била, албатта, боргин»,— деб жўнадилар. Бу тарафдан фақирликдан муаллим ҳазратларини тухфасиз кузатганига маъюслануб, афсус қилган бахтсиз Марям, ширин сўзлар ва насиҳатлар била бир оз кўнгуллларини кўтарган Ҳалимаҳоним ҳам Марям ва Рузвондан рухсат олуб уйига ёнди.

ОЛИМЖОННИ ИМТИҲОН БЕРГАНИ

- 30 Ҳалимаҳонимга тақдим қилган балдоқ, кўйлак, камзулини бозорга сотдуруб, ақчасига дастархон қилган илмининг чин ошиқи Марям муаллим ҳазратларини берган икки дона тўнларин устига қўюб, бирини Рузвон, иккинчисини Олимжон ўзига кўтортуруб, имтиҳон мажлисига бордилар. Олимжон учун кўз тикуб турган муаллим ҳазратлари дастархонларни олдируб, ҳадсиз хурсандликлар кўргузуб, Олимжонни ўзини ёлғуз бир

курсигагина ўтғозуб: «Ўғлим Олимжон, имтиҳон беруб турган вақтингда атрофга ҳеч бир боқма. Балки кўзунгни юмуб тур. Чунки кўп кишиларга қарасанг, юрагинг ваҳм олуб, кўп адашурсан»,— деб таъкид қилдилар. Муаллимни бу сўзларида нима ҳикмат бор. Лекин шояд қориинлар ўзлари билсалар керак, деб ёзмоқ лозим кўрулмади... Мана, боён ва уламо, қуззотлардан тортуб беш-олти юзли бу мажлиси имтиҳонда ҳаммадан аввал муаллим ҳазратлари Олимжондангина имтиҳон бошладилар. Бу миллат мажлисини саҳнасида кичиккина салласин ўраб, нозиккина қўлларин қовуштуруб, кўзларин юмуб жавобга киришган Олимжон булбул каби сайраб, ҳар бир жамиятда бўлган кишиларни бутун соме қилуб, мунглуғ овозиға, хулқ ва одобига банду асир қилди. Мундоғ вақтларда бадбахт, золим Абдулқаҳҳорнинг бўлмаганига кўз ёшлари тўкулуб, жигар-бағри титилуб турган Марям била Рузвонга юзлаб афсуслар келса ҳамда бутун издаҳомни шов-шувдан тўхтатуб, ўзига бисмил қилган Олимжонни илмга мустағрақ бўлуб қумри каби сайраб турганидан минглаб шодлиғлар рўй бермоқда эди. Уч соатга қадар ёлғуз ўзигина имтиҳон берган Олимжон дарси тамом бўлғоч, бирдан салавот ва ашъор бошлаб юборди. Олимжонни овози ва ўқувлариға таъсирлануб кўзёшлари оқуб турган жамият аъзолари ашъор тамом бўлғоч, ҳар тарафдан бори «Таҳсин!», «Раҳмат!», «Отанасига, устодига раҳмат!» овозигина эмас, балки ҳимматсиз, баҳил зотлар ҳам чақируб, аълоқадриҳол баъзилари бир сўм ва баъзилари беш сўмларга қадар инъом қилмоққа бошладилар. Бу саодатларни йироқдан кўруб турган Марям оҳ!.. дунёда ўлмаслик бир ҳаётга етди, десак-да, тўғри келур эди.

Ешгина Олимжонни бу қадар илмдан маълумот берганидан кўнгуллари тўлган боён ва қуззотлар муаллим ҳазратларидан мамнун бўлуб, ташаккурлар айтуб, боқий имтиҳонни, талабаларни ўз ота, оналарига мавқуф қолдируб ёндилар. Имтиҳон мажлисининг ёрим кунни Олимжон била, боқийси бошқа талабалар била тамом топуб, муаллим ҳазратларининг ул кунги ва

сўнги халқ орасида обрў ва эътибори тараққий топмоқларига энг биринчи сабаб ҳам Олимжонни илмга ижтиҳод ва ғайрат қилуб, мана шундоқ нуқссиз имтиҳон бергани бўлди.

ОЛИМЖОННИ БАЙРАМ КУНЛАРИН УЛУҒЛАМОҒИ

- 10 Ғайрат ва ижтиҳод соясида иккинчи, учинчи имтиҳонни ҳам ортуқ даражада яхшилаб ўтқарган Олимжон тўртинчи синфни имтиҳонин ўтқаруб, муаллим ҳазратлари тарафидан мактабда муовинлик мартабасига соҳиб бўлган эди. Демак, илми ва фаросатининг қавийлигидан бутун учинчи синфга қадар ёлғуз таълим бермоқга иқтидори етишган эди. Ҳатто муаллим ҳазратларининг йўқ кунларин болаларга сездурмай мактабни бутун тебратур эди. Ҳар бир ўқиган китобларин сўзига чин қалби била эътиқод қилган содиқ Олимжон ёлғуз жума кунинигина эмас, балки мавлуд, фатҳи Макка, ҳижрат каби саодатлик ва шарофатлик диний байрамларимизни ҳар бирида бўлсун, ўзи ва бошқалар учун нақадар манфаатлик ишлар бўлса ҳам тарк қилуб
- 20 ул кунги миллий байрамда эрталаб ғусл қилуб, покиза либосларин киюб, ўзига хушбў нимарсалар сепуб, қуръонини қўйнига солуб, бизларда миллий мажлис ва қироатхоналар бўлмаганиғами ёхуд ўзидан бошқа диний, миллий байрамларга аҳамият берувчилар йўқ бўлганиғами, боргудек ҳеч бир жойни тополмай, намози жумага қадар қабристонларга боруб, дуо ва фотиҳалар қилуб, жамият била намози жумани ўқуб, уйига қайтуб, кечга қадар китоб мутолаа қилур эди. Ҳар бир иш ва амални илм ва ақлга ўлчаб иш юритган ҳақиқатпарвар Олимжон, аввалги замонлардағи маъжусий
- 30 боболардан мерос қолган тўй, улоқ, сайр, оч мозор, тўқ мозор каби бизим Туркистон мусулмонларига фарз ёки суннат қаторларинда одат бўлуб қолган асоссиз фасод ва шум бидъатлардан пайдо бўлган хурофот, касофат ва разолатларни ўзи оғзида танқид қилуб, амалда баробар қилишуб юрувчи баъзи сўзида саботсиз зиёли ва очиқ фикрлиларнинг ҳеч бирларига қў-

шилмас ва ул сайргоҳлардан милён сўм манфаат ҳосил ўлса ҳам, ўз маслак ва матонатини ёш бўлса ҳам қўлдан бермас эди.

ОЛИМЖОННИ БОШЛАБ ТИЖОРАТГА ҚИРМОҒИ

Мана бешинчи имтиҳонгача мажлисда ҳозир бўлуб, содиқ ғайратлик ва жасоратлик Олимжонга кўз солуб, толиб бўлуб юрган Абдулрахмонбой исмли бир савдогар мактабга ўтуб юрувчи Олимжонни тутуб, ўзига мирзо ҳам ўғул қилмоқ орзуларин сўзлаб ўтди. Ўзини жузъий ва куллий ихтиёрин мунглуғ Марям била маънавий отаси ўлуб тарбия қилган муаллим ҳазратда эканлигин билдируб, алардан рухсат бўлса, қабул қилмоғини баён қилуб ўтди. Абдулрахмонбой муаллим ҳазратларига боруб, баёни воқеадан кейин Олимжонга жавоб сўради. Бир неча сўз охирида Рувзон, Марям, Хадича — бу уч заифаи муштипарларни маишат хусусларида бутун Олимжонга муҳтожликларин сўзлаб ўтган муаллим ҳазратлари хизмати бадалида кўпроқ шафқат ва марҳамат қилмоқни арога ташлаб ўтдилар. Ўзини фойда ва тараққийларин Олимжон хизматида нақд кўруб турган Абдулрахмонбой ҳар бир сўзда бўлса, Олимжонни ўз қўйнига олмоқни илож ва чораларин қилмоққа таклиф қилуб кетди. Тўрт-беш кун орасида бу хизматни урдасини олган муаллим ҳазратлари Рувзон била Марямни қабул қилдируб, Олимжонни ўз хурсандликлари бирла Абдулрахмонбойга байрам кунларида хизматдан озодланмоқ шартлари била топширдилар. Демак, Олимжон байрам кунларидан бошқа вақтларда садоқатда бўлуб, хизматга давом этди. Оз фурсатда ҳалол ва тўғрилиқда Абдулрахмонбой муҳаббатларин жалб қилган Олимжон бутун ўғилдан зиёда, ҳатто ҳарам хизматлари ва бошқа савдо ишлари ҳам Олимжонни ўзига топширилуб, меҳнатдан қутулуб тинчланган Абдулрахмонбой кеча-кундуз роҳат ва фароғатга етушуб қолди. Мана, ҳар ишда садоқатли бўлган зот катта-кичик бўлсун, эр-хотун бўлсун, тездан шундоғ давлатга етишмоғи шубҳасиз, балки табиийдир.

ОЛИМЖОН ХАДИЧАНИ УЌИТМОҒИ

- Хизмат орасида газета, жўрнол, рўмон, адабиёт каби олами инсониятдаги миллият, маданият, ҳаёт, саодат била тонишдуродурган матбуот саҳифаларига кўз солуб юрган Олимжон бизим Туркистон мусулмонларининг бу қадар ваҳшат ва жаҳолат остида эзилуб, ҳар ишда ярим йўлда қолурларига сабаб ва иллатларин фикр қилганда, фалаж, мараз каби эрлар тарафимизда бир озгина қувваи илм бор каби кўринса ҳам хотун-қиз тарафимиз ул шарафи ҳақиқий руҳдан маҳрумликда қолуб, доим жафо ва меҳнат, ғафлат ва узлатдан бошқа бир тарбия била ҳақиқий сиҳатга етиша олмаганидан иборат бўлуб чиқар эди. Хотун-қизларимиз орасида бирор дона усул мактаби бўлмаганга эски хотун-қизларимиз мактабида ҳам эрларимиз мактаби каби 5 йил, 10 йил бошлари чируб, баъзилари ишқия, баъзилари дарбадар юруб, биби отинлик, баъзилари ромчи, парихонлик каби эски мажусиятдан мерос қолмиш ис чироғ, мушкулкушод, бибисешанба, момопарастликдан бошқа маълумот ололмаганларидан нафрат ва ҳазар қилган Олимжон мактабга Хадичани юбормай, бўш вақтларида келуб ўзи ўқитмоқға чорасиз бўлгандан мажбур бўлган эди. Мана, кўп ўтмади-да, оқила Марям тарбиясин кўрган Хадича тез вақтда Олимжонда бор фикр, илм, ҳисси миллиятни ҳар бирига мукамал ва муфассал даражаларда молик бўлди. Маълум бўлдики, гарчи хотун-қизларимиз учун умумий мактабларимиз бўлмаса ҳам, ҳар бир ўқув масалли зотлар Олимжон каби ғайрат қилса, ўз идорасида ўлган оила қизу сингилларини ўқитуб, ғариб миллат учун керакли бўлган Хадича каби ходима ва жорияларни етиштирмоқ мумкин экан.

ОЛИМЖОННИ УИЛАНМОҒИ

Мана, ҳар бир ишдан садоқат ва матонатин ва ахлоқда ҳусну назофатин, одамиятда ғайрат ва жасоратин, ҳосил, ҳар бир хусусда айбсиз соф қалблигин кў-

руб тажриба қилган Абдулрахмонбой кўзининг нури бўлган ёлғизгина қизи Назокатхонимни Олимжонга беруб, чин ўғил қилганин билдуруб, боқий самараларни ул иккисидан кутмоқчи эди. Олимжондаги ҳусни ахлоқ, ширин сўзлик, очиқ юзлик каби хушмуомалаларини кўруб юрган Назокатхонимни ўзлари ҳам аввалроқдан чин муҳаббатчалари била суюб, кеча-кундуз Олимжон била бирга яшаб, умрдош бўлмоқ фланларин тузуб юрур эдилар. Мана, узоқ ўтмади-да, хотуни Шамсибиби била маслаҳатни бир ерга қўйган Абдулрахмонбой муаллим ҳазратларига боруб воқеани сўзлади. 10
Муаллим ҳазратлари бўлса-да, боруб Марямдан рухсат сўраганда, Марям ихтиёрни Олимжонни ўзига қўюб, Назокатхонимни яширун келуб Хадичага Олимжонни суюб, муҳаббат қўйганидан ҳасрат қилуб кетувларин ҳам сўзлаб ўтди. Бу хушхабарни эшитган муаллим ҳазратлари аввал Олимжонни чақиртуруб, ҳамма воқеани сўзлаб ўтдилар. Дунёда энг муқаддас муддао ва муроди бўлган Назокатхонимга етишмоқ хабарини эшитуб, юраклари бирдан сакраб кетган Олимжон: «Бу ишга 20
сиз ва онам рози эсангиз, манда бошқа ҳеч ихтиёр йўқ. Лекин ман шунигина ўтинаманки, йўқолган отамни Тошкандеб хабарин олганман. То отамни бу вақтларда ҳозир қилмасам, ёлғуз манга эмас, балки Рузвон онам, аям, Хадичаларга тўй мотам ўрнида ўтса керак. Манга рухсат берсалар боруб, отамни олуб келурман»,—деб жавоб берди. Эса муаллим ҳазратлари хурсанд бўлуб, боруб Абдулрахмонбойга Олимжонни илтимосларин сўзлаб, бир ҳафтага рухсат олуб бердилар. Рузвон ва Марямга билдурмай, бозордан бир қатор 30
либослар тиктируб, Тошкандеямоқчилик ҳунаридан келмоқча оқча орттира олмай саргардон юрган Абдулқаҳҳорни олуб келмоқ учун Олимжон Тошканд жўнади.

ОЛИМЖОН ОТАСИНИ ТОПМОҒИ

Мана, ёши 18 ёшларга тўлган бўлса ҳам ўз ижтиҳод ва гайрати орқасида 40—50 ёшдаги кишилардан ҳам ортуқроқ даражаларда комил ақл ва асослик фикр ва

- маъҳаматли виждонга молик бўлган фаросатлик Олимжон 16 соатлик узоқ бир муддатни газета, жўрнол каби кўнгул очқичлари бўлган саҳифалар била ўтказуб Тошканд истансасига етди. Бекаслик, мусофиротда, фақир, асоратда бир ҳолларга қолганин аввалдан сезуб бир қатор уст-бош либосларин ҳозирлаб келган Олимжон, шошулуб тугунчасини кўтаруб, қўйнидаги хат мазмунича бозор ичига охтаруб кетди. Бу тарафда бир оз баҳор бўлуви сабабли, эндигина офтоб ҳароратидин девор остидаги қорлар эруб, қурушуб турганга, беш-ўн дона ямоқ соладурғон эски кафш-маҳсилар била бигиз, игна, иф, мўмларини олуб чиқуб, офтобгинада бир парча эски шолчани тагига солуб ўлтируб, бир оз ямоқ тикай деган бечора Абдулқаҳҳорни бу кеча уйқусида тушига кирган Олимжон, Хадича, мунглюк Рузвон билан Марямни хафалик ҳоллари, Олимжон била Хадича бўйнига сорилуб: «Дадажон, бизни ташлаб, қайси тарафда юрасиз, соғинмайсизми? Бирор маротаба биздан хабар олмайсизми? Дадажон, раҳмингиз келмайдими? Биз сизни соғинуб, юракларимиз эзилди-ку, жон дадажон»,— деб қилган оҳ-нолалари ёдига тушуб, бутун ҳоли ўзгаруб, қўлидаги игна, ифлари тушуб, жигар-бағри эзилуб, бир тарафдан, банг, кўкнор, иккинчи тарафдан, фурқат ва ғурбат таъсири билан сарғарған юзларига доғи ватан ва фарзанд алами ва ситамидан тирқираб чиқган ғамлик кўзёшлари томчилаб, йўлга термулуб, ҳайрон ва паришонҳоллик бир ҳол ва хаёлларга чўмулуб турмакда эди. Қўлтигида тугунчасин кўтаруб йўқолган отани топмоқ ва дийдорига тўймоқ умидида гоҳи хатга қараб, гоҳи ўтган одамлардан ул Абдулқаҳҳорни ўлтурадурган жойи кайси кўчада, деб сўроғлаб, икки тарафга жовдураб қараб, охтаруб келуб турган Олимжон йироқдан Абдулқаҳҳорга кўзи тушмоқ баробарида дардли юраги бирдан уруб, кўнгли кетарга яқин келди. Ўзини мушавваш ҳолга тушганидан сезган Олимжон яқинроқ келуб кўз тикуб қаради эса, танимасинми? Бу узлат, фақр ва асоратда мундоқ хароб ҳолларга қолган Абдулқаҳҳорни белгилик нишоналаридан таниган зийрак

Олимжон бирдан ўзини тўхтата олмай: «Оҳ, дадажон, Олимжонингизни танимадингизми, мусофир дадажоним»,— деб қучоғига ўзин ташлаб юборди.

Юқорида дедигимизча, паришон хаёллар била ақлу фикри чувалуб кетуб хабарсиз турган Абдулқаҳҳор бирдан қучоғига келуб тушган Олимжонни кўрмоқ била шошилуб бағрига босуб, юзларидан ўлуб, гоҳ-гоҳи ўзидан кетар эди. Демак, дарҳол ота-бола ўрунларидан турушуб, Абдулқаҳҳорнинг кечаси ётадурган жойига бордилар. Ул кун кундуз ва оқшоми била эртасига қадар ҳасратлашдилар-да, маслаҳатни бир қарор қилуб, Хўқандга қайтдилар. Олимжон тарафидан келтирилмиш янги либосларга ўралган Абдулқаҳҳор иккинчи бир зўр давлат нишонларин кутуб, аввалги давлатига шерик бўлган, иззат ва ҳурмат қилган ошноларни эмдиликда ҳеч бири била рафт-омад қилмасликка аҳду паймонларин минг бордан боғлаб, ҳар нафасда қасамлар ёд қилмоқда эди. 10

Бу тарафда йўқолган отани бу кун келмоғин кутуб, ҳар нафасда эшикка чиқуб, кўчага қараб келмоқда бўлган Хадича бутун сабр-тоқатидан адашган эди. Бу тарафда нақадар жабру жафолар солуб, бахтсизлик, фақирлик каби қаро кунларга ташлаб кетган бўлса ҳам, йўқолган рафиқ ва аниси рўзгори бўлгон Абдулқаҳҳорни, шояд энди кўзи очилмоғидан умид қилуб, иккинчи бу давлатга сабаб бўлган Марям ўзига оро бермоқда эди. Бу тарафда, руҳ бадандан ёхуд бадан руҳдан ажралгани каби фарзанд фироқида, беному нишон бўлган Абдулқаҳҳордан умиди узулуб, жигар-бағри эзилуб, ғам бистарида чўзулуб қуруқ жасаддан иборат бўлуб қолган мунглуқ Рузвон иккинчи киргувчи бир руҳнинг бўйидан шодлануб, бошқача бир ҳаётга умид тутуб, йўлакга кўзларин тикуб турмоқда эди. Эшик орқасида пойлаб туруб, отаси била Олимжонга кўзи тушган Хадичанинг: «Оҳ, дадажоним келди! Фариб қилуб ташлаб кетган дадажоним, келдингизми?» — деган руҳлик овозини эшитган Марям била Рузвон ҳам югурушуб чиқуб, йиғлашуб кўришдилар. Бу дамдаги қонли оҳ-фиғонларни ва узун қиссаларни ёзмоққа бутун 20 30

қалам ожиздир. Мана, ҳафта ўтуб, узоқ-яқиндаги қариндош-уруғларни келуб кўрмоқ лавозимотларидан халос топдилар. Бир тарафдан, ҳамма тўй асбобларини ўз ёнидан тайёр қилган Абдулрахмонбой тўйни бошлаб, Назокатхонимни мурод оқшомида чин ҳаёт ва турмуш эгаси бўлган Олимжонга никоҳ қилинди.

**ОЛИМЖОН ХАДИЧАНИ ҚУЕВГА БЕРМОҒИ
ВА ДАВЛАТГА МОЛИК БЎЛМОҒИ**

10 Мана, чин садоқатда хизмат қилуб, кундан-кун икки тарафни тараққий ва ривожига сабаб бўлуб турган Олимжон тўйи Абдулрахмонбой тарафидан бўлуб, ўзи орттирган ақчаларни сармоя қилуб, отаси Абдулқаҳҳорни дўкон ўтқизуб қўйди.

Бу тарафда, ажал хабари била нотоб бўлуб ётуб қолган Абдулрахмонбойни кўргали келган кишиларни кутуб тургудек бир одам бўлмагангами ёхуд ўзи бозор ишларини қилмоқ била овора учун қишлоқдаги нақд-насияларга боруб-келуб турмоққа бир одам бўлмаганигами, надан бўлса-да, иккинчи ўзиға ўхшаш иш ва 20 хизматда бир садоқатлик ва ишончлик бир кишига муҳтожлиги ҳаддан ошган Олимжон бир бегонани қўлиға иш топширмоққа ҳаргиз виждони қабул қилмас эди. Бир кун бу ҳолларни фикр қилуб турган вақтда, «Хизмат — ўлмас мол» мақоласи каби, отасизлик, етимлик, фақирлик вақтларида кўчада ҳайрон бўлуб юрганда, мактабига бошлаб олуб борган, бу илму маърифатларга ва бу давлату маишатларга энг биринчи даражада сабаб бўлган Собиржон ўгли Аҳмаджонни кўргузган чин дўстлик ва ўлмас хизматлари хаёлидан ўтуб қолди.

30 Эса яхшиликни унутмасликка аҳд қилган садоқатлик Олимжон Хадичани Аҳмаджонга беруб, ўз ёниға олуб, юқоридаги хизматларни анга топширмоқни ўзиға мақбул кўруб, боруб, бир тарафдан, Марям, Абдулқаҳҳорга, бир тарафдан, Абдулрахмон ва Шамсиябибига ҳам маъқул қилуб, Аҳмаджонни ота-онасига хабар қилдилар. Оз фурсатда ҳаммалари ақлли Олимжонни фикриға нигтифоқ айлашуб, Хадичани Аҳмаджонга никоҳ

қилуб бердилар. Фикри салим Олимжон Аҳмаджонни керакли хизматларга юбормоқда, ўзида бўлган жиддиятларни Аҳмаджонда ҳам кўрмоқда эди. Узоқ ўтмай, чин ўлим хабари била умри тугаган Абдулраҳмонбой бутун 50—60 сана миқдорида жам қилган пул ва мол ва дунёларига Олимжонни молик ва соҳиб қилуб, ўзи икки газликгина оқликка эга бўлуб, шундоғ катта ҳовли-жойларини ташлаб, бир бўйгина чуқурчага кируб, бедому дарак кетди. Улукни бадидаги расм-русумларин 10 бир, икки юз сўм ақча била бартараф қилган Олимжон бутун ер-сув, мулк, ашё, ўрда каби ҳовли-жойларга молик бўлуб, Аҳмаджонни ёнига олуб, машаққатсиз давлат ва чин маишатга етишдилар. Бу тарафла нақадар хўрлик ва зорликларни кўрган Марям била Рузвон, бутун аввалги бузуқ аҳволларидан қайтуб, тавбалар қилуб, дўст-душманни ажратуб, инсоф ва диёнатли, шафқат ва марҳаматли бўлган Абдулқаҳҳор Олимжонни ғайрат ва ижтиҳод била ўқиган илмининг шарофатидан иккинчи бу келган «янги саодат»ларга шукрлар қилуб, кундан-кунга роҳат ва фароғатда шод 20 ва хуррамликлар била яшамоқда бўлдилар.

ХОТИМА

Эй зоти муҳтарам, дину миллатдош, фикру маслакдош қоринларим! Шояд бу рисолаи нојизими камоли диққат ила ўқуб, бир қатор ақл ойнасини солуб, аксин тамом кўргансиз. Ҳозир вақтида Абдулқаҳҳор ва бошқаларин-да қандай роҳат ва фароғатда, бир нафасгина бўлсун кўнгулсизлук ҳолларин кўрмай, лаззатда яшаганликлари рисоламиз аввалида ёзилмаган бўлса ҳам воқеий (кўрилуб турган) бир иш учун фикр 30 ва тасаввурингизга иктифо қилуб, сўзни узайтирмаган эдук. Ҳозирдан кейин ўқимаган Абдулқаҳҳорни жоҳил ва омелик касофатидан мунча дунёлари нима бўлди ва ул тўрт мазлумани бошига қандоғ қора кунлар тушди? Абдулқаҳҳорни ўзи қандай ҳолларга қолди? Мана, эски мактабларда бўлса ҳам бир оз ўқиган олима Марям мунча фақир ва заифалиги била Олимжон-

- ни тарбия қилмоқ учун қандай ғайрат қилди. Илмга ҳавасли ва муҳаббатли Олимжон саъй ва ижтиҳод орқасида ўқуб, илм-маърифат шарофатидан бутун фақр ва асорат, зилли разолат зулматида қолган ота-онасига иккинчи бир қандай «янги саодат» қуёшларин келтуруб, қора бахтларни ёрутди. Булар ҳаммасига сабаб нима деганда, аввалгисига ҳам илмсизлик, сўнггисига ҳам ёлғуз илм-маърифатни шарофати, демакдан бошқа жавоб йўқлиғи, албатта, ҳар бирингизга ой ва кундан
- 10 равшан бўлган бўлса керак. Агарда Ғозибой ёхуд Рувон бошда Абдулқаҳҳорни ҳам Олимжон каби тарбия қилуб, ўқитуб олим қилган бўлсалар эди, мундоғ кўп дунёларни ёмон йўлларга сарф қилуб, гўлаҳларда ҳароб бўлуб қолуб, ҳатто ўз шаҳарида юргудек ҳоли қолмай, боруб бир мусофирлик шаҳрида егани овқат, қилгали касб тополмаганидан ҳунарлар орасида энг разил, паст ҳунар бўлган ямоқчилик ҳунари бўлса ҳам, ўлмаган кунидан олуб, чор-ночор бировларни кафш-маҳсиларини ямаб, зан, фарзанд фироқида пул, мол-
- 20 мулк, ашъё фироқида жигар-бағри эзилуб ғурбатда сарсон ва гирён бўлуб қолмас эди. Мана, бори биргина Абдулқаҳҳоргина эмас, балки бутун бизим Туркистон мусулмонларининг кундан-кунга бойлари синуб, бечора, косиблари синуб, ямоқчи, мардикор, ўзи бечоралари ватан ва зан, фарзанддан жудо бўлуб, шаҳарба-шаҳар, қишлоқба-қишлоқ гадо, исиріқчи авлодларининг чиройлик соқоллари бачча-жувон, хунукроқлари таъя ва самоварларга хизматкор. Ҳосил, бунга ўхшаш дунёдаги бор хўрлик-зорлик, фақр ва асорат, фиққ ва шарорат,
- 30 буғзу адоват каби инсоният ва исломият, тараққий ва маданият, иттифоқ ва иттиҳод, ухувват ва миллиятга энг музир ва энг офат бўлган чорасиз дард, давосиз маразларга мубтало бўлуб кетувларига энг биринчи сабаб ва иллатларин ахтарилганда ҳам муқаддас қуръони шарифда жаноби ҳақ тарафидан анинг аввал фарз қилинган саодат ва ҳаётимиз дунёсининг ҳақиқий хуршиди ва маҳтоби бўлган илм-маърифатдан безуб, ўзимизни жаҳолат ва ғафлат зиндонига маҳбус қилганимиздан иборат бўлуб чиқадур. Мана, бу ишларга

сабаб, биринчи, ўқув ишларимизни нақадар оғирлашмоғи бўлуб, иккинчи тарафдан, худо берса бўлади-да, деган жоҳил ота-боболаримизнинг асоссиз сўз ва фасод эътиқодларидур. Худо золим эмас, бировга беруб, бировга бермай қўймас. Худойи таборак ва таолло саодат — илмда, разолат — жаҳлда, ҳар бир иш банданинг ўз ҳаракатига мувофиқ, деб ўз каломида такрор хабар бергани бор. Ҳеч шубҳа йўқ. Ҳолбуки, буғдой эккан — буғдой, арфа эккан — арфа олур. Бас, маълум бўлдики, ўқуган киши олим бўлмай, у саодатга етмай қолмас, ўқумаган киши, албатта, разолатдан бошқа нимарса ҳосил қилмас. Мана энди ўқишлар ҳам мумкин қадар осонлашди. Улуғ бурч ва фарзни адо қилмай, оғзи тошга тегуб қон бўлганда, ўзидан кўрмай, худо бизни шундоғ қилди, деган жоҳил ота-оналарнинг куйли довушларига қулоқ соладурган замонлар битди.

Энди битди. Эмдиликда гарчи қуръони каримдаги «Хуваллази арсала расуллоҳу билхудойи ваддинил ҳаққан лиязхураҳу алалдини куллиҳи» ояи шарифаси мазмунича дунё юзидаги миллатларга устун бўла олмасак ҳам аларнинг оёқ остиларида қолмаслик даражадаги бир фалон ва чораларни ахтарилганда, бутун ислом миллатида бўлган эру хотунларимиз бирлашуб жаноби ҳақнинг такрор амри бўлган ўқув ва ўқитув масаласин ҳаллига баробар киришмоқ била шояд иккинчи, янги у саодатларга етиша олмоғимиз шубҳасиздур.